

De horizontale integratie van energiedistributiebedrijven

De afgelopen 10 jaar is er veel aandacht besteed aan de reorganisatie van de energiesector. Het begin daarvan wordt gemarkeerd door de instelling van de Commissie Concentratie Nutsbedrijven (Coconut) in 1978, die in 1981 haar rapport aan de regering uitbracht. Een van de conclusies was dat de distributie van elektriciteit, gas en stadsverwarming horizontaal geïntegreerd zou moeten worden. In dit artikel worden de voor- en nadelen van integratie op een rij gezet. De auteur komt tot de conclusie dat integratie moet worden afgewezen. De voordelen vallen in het niet bij de nadelen. Bovendien staat deze opgelegde reorganisatie haaks op het centrale uitgangspunt van de minister van Economische Zaken dat het energiebeleid marktconform dient te zijn.

MR. J.H.F. VAN HASSELT*

De opvatting dat horizontale integratie in de energiedistributiesector wenselijk is wordt vrij algemeen onderschreven. Bij een nadere beschouwing van de gehanteerde argumenten en een nadere doordenking van dit onderwerp lijkt er echter aanleiding te zijn voor gerede twijfel. Is horizontale integratie van de distributie van elektriciteit, gas en warmte echt wel zo'n goede zaak?

In het eindrapport van de Coconut wordt met betrekking tot horizontale integratie geconcludeerd tot „een geïntegreerde benadering van de gebruiker door samenwerking tussen distribuerende bedrijven; *waar mogelijke* (curs., v.H.) horizontale integratie van energiedistribuerende bedrijven.” Dit genuanceerde advies wordt overgenomen door minister Van Aardenne in het eerste regeringsstandpunt (mei 1981). Het wordt vervolgens vastgelegd in het regeerakkoord van eind 1982. Eind 1984 is er van het genuanceerde standpunt echter niets meer over. Dezelfde minister Van Aardenne schrijft in de Memorie van toelichting op zijn begroting voor 1985: „Gelet op de voordelen van horizontale integratie is het mijn voornemen het horizontaal geïntegreerd zijn van distributiebedrijven wettelijk voor te schrijven”. Horizontale integratie is dan tot dogma geworden.

De ministeriële argumenten

De argumenten voor horizontale integratie, zoals verwoord in de Memorie van toelichting op de begroting 1985 van het Ministerie van Economische Zaken, betreffen:

- *de benadering van de gebruiker*. De gebruiker van gas, elektriciteit en warmte heeft te maken met één instantie voor alle contacten met de leverancier van deze nutsvoorzieningen. Dit geldt niet alleen betalingen, klachten, meteropname e.d., maar ook advisering en voorlichting. Eén instantie schept de voorwaarde voor evenwichtige informatie aan de gebruikers over aspecten die verscheidene nutsvoorzieningen raken;
- *kostenbesparingen*. Deze kunnen als gevolg van horizontale integratie worden gerealiseerd in de niet puur vaktechnische afdelingen zoals directie, administratie, meteropneming, facturering, magazijnen, bewaking en

incasso. Ook in de technische afdelingen zijn besparingen mogelijk, b.v. bij het leggen en onderhouden van kabels en leidingen;

- *afweging energie-opties*. Bij de energiedistributie gaat het over drie energievormen die elkaar op het vlak van warmte kunnen vervangen. Ook bij kleinschalige productie-activiteiten (b.v. warmte-kranchoppeling) zijn vaak verscheidene energievormen betrokken. De keuzes die veelal door het distributiebedrijf gemaakt worden, moeten bij voorkeur gemaakt worden op basis van een integrale afweging van de verschillende mogelijkheden en rekening houden met het energiebeleid van de rijksoverheid. Het aantal af te wegen opties zal naar verwachting groter worden (stadsverwarming, warmtepompen, zonnecollectoren). Vaak zal een keuze voor de ene energiedrager tot afzetvermindering van de andere leiden. Een optimale afweging is alleen goed mogelijk wanneer die niet doorkruist wordt door deelbelangen en directe financiële belangen van niet-geïntegreerde bedrijven. Horizontale integratie is hiervoor noodzakelijk.

Natuurlijk is het voor de gebruikers gemakkelijker als er één adres is voor vragen met betrekking tot gas, elektriciteit en warmte. Nimmer is evenwel gebleken dat de gebruikers moeite hebben met het vinden van het adres van hun leverancier van gas of elektriciteit. Bovendien is het heel goed mogelijk dat zelfstandige gas-, elektriciteits- of stadsverwarmingsbedrijven gezamenlijk één adres hebben voor gebruikerscontacten. De praktijk in Nederland en elders wijst dit uit 1). Van meer principiële belang is de stelling van de minister dat één instantie de voorwaarde schept voor evenwichtige informatie en voorlichting aan de gebruikers over aspecten die nutsvoorzieningen raken. Hierop kom ik bij de bespreking van de argumenten tegen horizontale integratie terug.

Bij het argument van kostenbesparing heeft de Coconut reeds aangetekend dat naarmate de reorganisatie ingrijpender is – en horizontale integratie is zeer ingrijpend –

* De auteur is adjunct-secretaris van de VEGIN.

1) Ook in de Verenigde Staten vindt een dergelijke samenwerking plaats; zie b.v. Four utilities, no waiting, *AGA Monthly*, maart 1986.

de voordelen kleiner worden in verhouding tot de kosten van invoering. Ook de Algemene Energieraad heeft in zijn advies over de reorganisatie van de energiedistributie (mei 1985) de kostenvoordelen van horizontale integratie gerealiseerd. De Raad wijst erop dat het om energiedragers met zeer uiteenlopende eigenschappen gaat. Samenvoeging van de betrokken bedrijven zal daardoor zeker niet op alle fronten tot kostenbesparing leiden. Ook signaleert de AER dat enkele integratievoordelen van uitvoerende aard, zoals facturering en meteropneming ook door samenwerking gerealiseerd kunnen worden.

Het argument dat integratie een betere afweging van energie-opties mogelijk maakt is van principiële aard. Ik kom op dit argument terug bij de bespreking van de argumenten tégen horizontale integratie.

Marktconform energiebeleid

Voor een goed begrip van het standpunt van de Coconut over horizontale integratie is het noodzakelijk er aan te herinneren dat dit standpunt werd gevormd in de jaren 1978 tot 1981. Dat was een periode waarin als gevolg van de eerste oliecrisis van 1973 en de tweede van 1979 het overheidsbeleid zeer sterk gericht was op energiebesparing. Men was van oordeel dat de overheid door allerlei maatregelen de energiebesparing moest bevorderen. Dat kon volgens de toen heersende opvatting niet aan het marktmechanisme worden overgelaten. Tegen die achtergrond is de Coconut tot haar opvatting gekomen: „Constateerend dat het energiebesparingsbeleid een hoge prioriteit toekomt, komt de Commissie tot de conclusie dat het bijzonder wenselijk is dat de distributie van gas, elektriciteit en warmte horizontaal geïntegreerd en bestuurlijk in één hand is” (Eindrapport Coconut, blz. 36). Sinds eind 1983 is het energiebeleid echter fundamenteel gewijzigd. Toen is het herstel van het marktconform handelen voorop gesteld, in verband met het belang van een optimale allocatie van productiefactoren, waaronder energie. Energiebesparing is wel een van de hoofddoelen van het energiebeleid gebleven, maar heel uitdrukkelijk binnen de randvoorwaarde van marktconformiteit.

Men zou verwachten dat deze principiële wijziging in het energiebeleid ook tot bijstelling van het standpunt over horizontale integratie zou hebben geleid. Dit is echter niet gebeurd. In geen van de stukken over horizontale integratie wordt het begrip marktconformiteit zelfs maar genoemd! Dit is des te merkwaardiger omdat het argument van de marktwerking en het gevaar van monopolieposities wel herhaaldelijk worden genoemd ter verdediging van de nieuwe Elektriciteitswet. Minister Van Aardenne op 24 april 1986 in Dordrecht: „Daarnaast hebben vooral de sterk gestegen kosten een nieuw licht geworpen op de monopoliepositie van elektriciteitsbedrijven. *Die monopoliepositie verhoogt immers, zacht gezegd, de efficiëntieprikkels niet - reden waarom in de nieuwe opzet concurrentieprikkels zijn ingebouwd*” (curs., v.H.). Minister De Korte op 17 november 1986 in de Uitgebreide-Commissievergadering Energiebeleid in de Tweede Kamer: „*Ik leg het primaat bij de marktwerking. De bedrijven vervullen een openbare nutsfunctie. Wij moeten proberen daar zoveel mogelijk de voordelen van marktwerking zichtbaar te maken*” (curs., v.H.).

Deze uitspraken gelden kennelijk niet voor de distributie. Daardoor doet zich nu de merkwaardige situatie voor dat de minister op het beperkte gebied van de elektriciteitsproductie concurrentieprikkels inbouwt, maar tegelijkertijd door horizontale integratie in de distributie de nog bestaande concurrentie op het gehele gebied van de levering van gas, elektriciteit en warmte wil uitschakelen.

De argumenten contra

Horizontale integratie betekent dat bij de levering aan

de eindverbruikers iedere concurrentie tussen gas, elektriciteit en stadsverwarming wordt uitgeschakeld. Er wordt wel eens gesteld dat dat niet zo belangrijk is in Nederland omdat er eigenlijk geen concurrentie van betekenis tussen die energiedragers zou bestaan. Dit is onjuist. Bezien vanuit de gasleverancier bestaat er op al zijn belangrijkste marktsegmenten onderlinge concurrentie.

Bij koken concurreert gas met elektriciteit. Hoewel het daarbij om relatief kleine hoeveelheden energie gaat, is de kookmarkt toch van belang voor de gasbedrijven. Kookgas is het visitekaartje en de binnenkomer voor gas. Bovendien wordt het kookgas over het jaar gezien zeer gelijkmatig afgenomen, ook zomers als er geen verwarmingsgas wordt gebruikt. Ook op de warmtapwatermarkt concurreert gas met elektriciteit (elektrische boilers versus gasgeisers, gasboilers en combi-toestellen). Op de ruimteverwarmingsmarkt, ten slotte, concurreert gas met stadsverwarming en – bij kleine goed geïsoleerde woningen – met elektriciteit (‘gasloze woning’). Het wegnemen van de concurrentieprikkels bergt het grote gevaar in zich van iedere monopoliepositie, te weten verambtelijking, passiviteit en gebrek aan kostenbesef.

Remmende werking op innovatie

Zonder concurrentieprikkels zal er ook minder van innovatie terecht komen. Voor de technische innovatie is de rol van de centrale technische instituten van groot belang. Een voortschrijdende horizontale integratie zal ook van invloed zijn op deze instituten. Indien de achterban van deze instituten geen concurrentieprikkels meer ervaart, zal dit doorwerken op de technische instituten zelf. Waarom zou VEG-GASINSTITUUT zich b.v. nog inspannen om een gas-alternatief te ontwikkelen voor de kleine elektrische keukenboiler indien de energiebedrijven zich daarvoor niet interesseren omdat zij toch wel leveren, hetzij gas hetzij elektriciteit? Horizontaal geïntegreerde bedrijven zullen dus eerder onverschillig staan tegenover innovatie.

Men zou kunnen tegenwerpen dat technische innovatie toch wel van de (toestel)fabrikanten komt. Dit gebeurt echter niet vanzelf. De praktijk van de gastoestellen wijst uit dat de toestelfabrikanten – evenals de installateurs – zich niet speciaal voor het produkt gas inspannen. Als zij, om wat voor reden dan ook, meer kunnen verdienen aan b.v. elektrische toestellen, dan schakelen zij daarop over. Vergelijk de Nederlandse gastoestellenfabrikant Fasto, die ook een kleine elektrische boiler op de markt brengt. Ook dat is marktconform handelen!

Voor de marktpositie van gas is het van belang dat condities gecreëerd worden die ook de fabrikanten stimuleren tot innovatieve ontwikkelingen. Dat is een taak van de gasleveranciers. Op technisch gebied betekent dit dat het centrale technische gasinstituut onderzoek moet verrichten waarmee de fabrikanten wat kunnen doen. Uiteindelijk moeten de fabrikanten natuurlijk zelf de toestellen op de markt brengen. Het marktmechanisme zal er dan voor zorgen dat geen producten worden ontwikkeld en vervaardigd waaraan geen behoefte is.

Voor Nederland speelt hierbij nog een belangrijk aspect een rol. Nederland is bij uitstek een aardgasland en heeft grote belangen bij de verkoop, zowel in Nederland als in het buitenland, van aardgas. Om die belangen te beschermen moet hier veel aan innovatie worden gedaan, zowel technisch als met betrekking tot de introductie en marketing van innovaties. Innovatieve gastoestellen verhogen immers de marktwaarde van het gas.

Tariefverschuivingen

Bij een horizontaal geïntegreerd energiebedrijf bevindt zich de bevoegdheid tot het vaststellen van de tarieven voor de drie energieproducten in één hand. Het bestuur van het bedrijf kan – om wat voor reden dan ook – het

ene tarief wat verlagen en het andere tarief wat verhogen. Deze vrijheid zal nooit de marktpositie van gas kunnen versterken omdat bij de huidige wijze van vaststelling van de gasprijzen en bij rationeel handelen van het energiebedrijf nimmer tot verlaging van de gasprijs voor eindverbruikers zal worden besloten.

De gasprijs is immers gebaseerd op de eindverbruikersmarktwaarde (huisbrandolie (hbo)-pariteit). Indien een energiebedrijf de gasprijs zou verlagen, geeft het daarmee aan dat zijn marge groter is dan nodig. Zeker indien andere energiebedrijven hetzelfde doen, zal dat er ongetwijfeld toe leiden dat de inkoopprijs wordt verhoogd. Dat is immers noodzakelijk om het energiebedrijf te dwingen weer de hbo-pariteit te hanteren. Het energiebedrijf doet er dus verstandig aan nimmer zijn gasprijs lager te stellen dan het op hbo-pariteit gebaseerde landelijke adviestarief. Indien het door efficiënt te werken winst zou maken op gas, dan zal het dat voordeel vertalen in een lager elektriciteitstarief! Dat is immers een op kostprijs gebaseerd tarief, dat zonder risico van een hogere inkoopprijs verlaagd kan worden. Op deze wijze wordt de gasector dubbel gepakt.

Kostenversluiting

Bij de toerekening van de kosten van de distributie van gas, elektriciteit en eventueel warmte in een horizontaal geïntegreerd bedrijf spelen altijd arbitraire maatstaven een rol. Een horizontaal geïntegreerd bedrijf heeft een marge voor het toedelen van de kosten aan de verschillende producten. Daardoor ontbreekt het werkelijke inzicht in wat b.v. gasdistributie of stadsverwarming kost. En dat kan tot onjuiste beslissingen leiden.

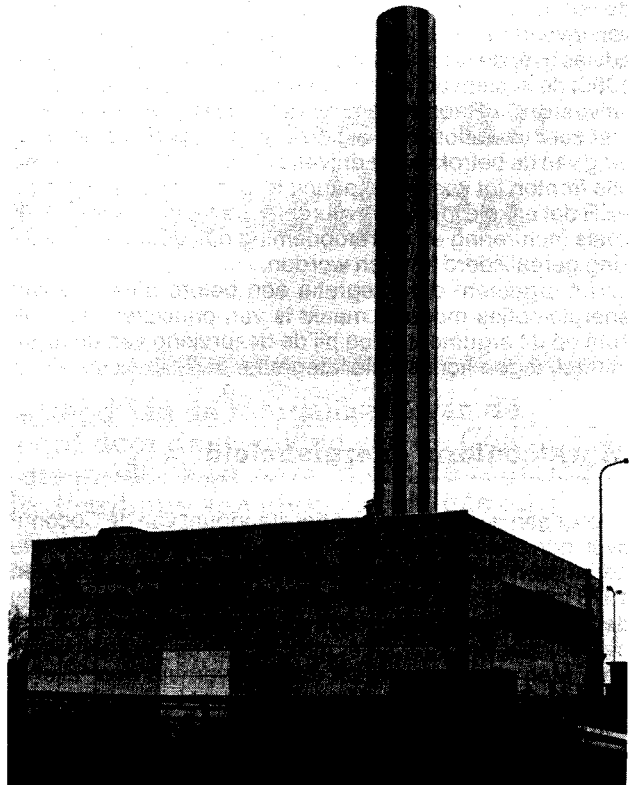
Afweging van energie-opties

De afweging van energie-opties, zeker wanneer het gaat om belangrijke investeringsbeslissingen, is van groot belang. Dit geldt vooral wanneer de keuze gaat over een infrastructuur voor één energiedrager met uitsluiting van een andere. Te denken valt aan de keuze tussen gasvoorziening of stadsverwarming of de keuze tussen alléén elektriciteit en elektriciteit gecombineerd met gas of stadsverwarming. In die situaties worden de ontwikkelingsmogelijkheden voor alternatieve energiedragers immers voor zeer lange tijd afgesneden.

Een horizontaal geïntegreerd energiebedrijf heeft als monopolist alle know-how in eigen hand. Volgens de minister van Economische Zaken is dat de ideale situatie voor een optimale afweging tussen verschillende energie-opties. Ik deel deze mening niet. Zij gaat namelijk voorbij aan de waarde van de marktwerking bij dergelijke keuzevraagstukken. Aan de hand van een voorbeeld zal ik dit toelichten.

Stel dat een gemeentebestuur de aanleg van stadsverwarming in een bepaalde wijk overweegt. Is er in die gemeente een horizontaal geïntegreerd energiebedrijf, dan zal dit bedrijf intern een afweging maken en het resultaat daarvan voorleggen aan de gemeenteraad. Deze zal zich gewoonlijk bij gebrek aan eigen deskundigheid conformeren aan zo'n voorstel. Het besluit wordt genomen, de stadsverwarming wordt aangelegd, en de kosten worden omgeslagen over alle verbruikers van het energiebedrijf. Slechts wanneer de verliezen onverhoopt de spigaten uitlopen komt dit naar buiten. Beperkte verliezen kunnen immers gecompenseerd worden door wat meer kosten toe te rekenen aan de andere producten. Pas indien er grote verliezen zijn blijkt dat de veronderstellingen van het energiebedrijf toch niet zijn uitgekomen. Het warmteverlies van het stadsverwarmingssysteem blijkt veel hoger dan verwacht, de warmtevraag van de verbruikers blijkt veel lager dan verwacht, en ook het bouwtempo blijkt lager uit te vallen dan de rekenmeesters van het horizontale energiebedrijf hadden gezegd.

Wat gebeurt er in een situatie waarin er aparte energie-distributiebedrijven bestaan? Het elektriciteitsbedrijf presenteert een plan voor stadsverwarming in een nieuwe wijk. Het gasbedrijf ziet dat een deel van zijn gasafzet zou komen te vervallen, geeft een kritisch commentaar op het stadsverwarmingplan en komt met een gas-alternatief

De voordelen blijven onder de oppervlakte
(foto Gasinstituut Apeldoorn)

(b.v. isolatie- en HR-ketels). Vervolgens ontstaat ten overstaan van het gemeentebestuur een publieke discussie over de merites van beide alternatieven. Deze discussie wordt gevoerd vanuit een zekere concurrentiepositie door twee partijen die ieder deskundig zijn. Wederzijds worden elkaars uitgangspunten en prognoses bekritiseerd. Uiteindelijk beslist de gemeenteraad.

Uiteraard kan ook nu achteraf blijken dat men verkeerd heeft gekozen, maar naar mijn oordeel is de kwaliteit van de besluitvormingsprocedure beter. Ook bij het afwegen van energie-opties geldt: „Du choc des opinions jaillit la vérité”, ofte wel uit de botsing der meningen komt de waarheid naar boven.

Een bijkomend voordeel van de besluitvorming in een situatie met aparte bedrijven is dat er publieke aandacht ontstaat voor de mogelijkheden en de risico's van dit soort projecten. Daaruit kan in soortgelijke gevallen elders onmiddellijk lering worden getrokken. Indien de besluitvorming in feite binnen één horizontaal geïntegreerd bedrijf tot stand komt, is dit effect niet of in veel mindere mate aanwezig.

Evenwichtige voorlichting

Ook op het vlak van de consumentenvoorlichting geldt dat een horizontaal geïntegreerd bedrijf een grote invloed kan uitoefenen op de keuze. De verbruiker is er mijns inziens echter het meest mee gediend indien hij zelf zijn keuze kan bepalen op basis van offertes of voorlichting van concurrerende bedrijven. Bij een horizontaal geïntegreerd elektriciteitsbedrijf zal b.v. altijd het argument van het opvullen van het nachtdal door middel van elektrische nachtstroomboilers meewegen. Dit is op zich zelf uitstekend, maar het mag er niet toe leiden dat b.v. de gasboiler minder onder de aandacht wordt gebracht.

Meer in het algemeen kan het bedrijfseconomische effect voor het energiebedrijf een rol spelen bij de voorlichting. Door de bestaande margeregeling voor de gasdistributie heeft een energiebedrijf meestal geen enkel belang bij de hoeveelheid gas die per aansluiting wordt afgezet. Uit bedrijfseconomisch oogpunt verdient dan stimuleren van de elektriciteitsafzet de voorkeur. Dit kan – bewust of onbewust – van invloed zijn op de voorlichting.

Overigens kan voorlichting aan de verbruikers uitste-

kend gezamenlijk plaatsvinden, met behoud van zelfstandigheid. Dit betekent dat de wederzijdse voorlichting wel onderling wordt afgestemd, maar dat ieder bedrijf uiteindelijk zelf verantwoordelijk blijft voor de voorlichting met betrekking tot zijn eigen produkt.

De gevolgen op landelijk niveau

In Nederland heeft vanouds een vrij groot aantal, vooral gemeentelijke bedrijven bestaan dat horizontaal geïntegreerd was. De meerderheid van de bedrijven was echter enkelvoudig. Ook het aantal aansluitingen van de enkelvoudige bedrijven was meer dan 50% van het totale aantal aansluitingen. In samenhang daarmee waren ook de landelijke organisaties van elektriciteit en gas gescheiden: naast de VEEN kennen wij de VEGIN; naast de KEMA het VEG-GASINSTITUUT en naast de VDEN (en de VSDB) de KVG. Tussen deze landelijke organisaties werd en wordt wel samengewerkt, maar vanuit ieders eigen verantwoordelijkheid voor het behartigen van de specifieke belangen.

Als gevolg van de lopende reorganisatie van de energiedistributiesector is inmiddels reeds de situatie ontstaan dat een duidelijke meerderheid van het aantal aansluitingen verzorgd wordt door horizontaal geïntegreerde bedrijven. Indien dit ertoe zou leiden dat ook de landelijke organisaties geïntegreerd worden, moet verwacht worden dat ook de concurrentieverhouding tussen gas en elektriciteit op landelijk niveau verdwijnt. Dit zou, gezien de stimulerende invloed die van concurrentie uitgaat, zeer te betreuren zijn. Wil men in Nederland nog iets van die concurrentieprikkels handhaven, dan is het noodzakelijk dat er naast horizontaal geïntegreerde bedrijven ten minste een redelijk aantal pure elektriciteitsbedrijven en pure gasbedrijven blijft bestaan. Verwacht mag worden dat van deze groep bedrijven een zodanige invloed, ook op de landelijke organisaties, zal uitgaan dat de voordelen van het marktconform handelen over heel Nederland uitstralen.

Conclusie

Wij hebben de vraag gesteld of horizontale integratie van energiedistributiebedrijven wel zo'n goede zaak is. De verschillende argumenten vóór horizontale integratie zijn de revue gepasseerd. Gesignaleerd is dat het positieve standpunt van de minister van Economische Zaken ten opzichte van horizontale integratie dogmatisch is geworden. De aangevoerde voordelen van horizontale integratie met betrekking tot de benadering van de gebruiker en met betrekking tot kostenbesparingen blijken maar beperkt te zijn. Het genoemde voordeel van een betere afweging van energie-opties kan veeleer als een nadeel worden beschouwd. Vervolgens zijn de nadelen van horizontale integratie behandeld. Daaruit komt naar voren dat:

- horizontale integratie in strijd is met het marktconform energiebeleid;
- horizontale integratie uitschakeling betekent van concurrentie op alle markten van de gasvoorziening (koken, warmtapwater en verwarming). De hierdoor ontstane absolute monopoliepositie kan leiden tot verambtelijking, passiviteit en gebrek aan kostenbesef;
- horizontale integratie remmend werkt op innovatie;
- horizontale integratie verschuiving van tarieven tussen gas en elektriciteit mogelijk maakt;
- horizontale integratie verschuiving van kosten mogelijk maakt;
- bij horizontale integratie afweging van energie-opties niet marktconform plaatsvindt.

Een voortgaande horizontale integratie zou er voorts toe kunnen leiden dat ook op landelijk niveau, bij de organisaties van de gasbedrijven en van de elektriciteitsbedrijven, de stimulerende werking van concurrentie tussen gas en elektriciteit verdwijnt.

Overzien wij het voorgaande dan moet geconcludeerd worden dat aan horizontale integratie naast enkele voordelen, ernstige nadelen zijn verbonden. Voor de Westduitse Monopolkommission zijn de nadelen op het vlak van de concurrentie ernstig genoeg om te adviseren de horizontaal geïntegreerde bedrijven op te heffen. „Een van elkaar onafhankelijk aanbod van de verschillende energiesoorten op het eindverbruikersniveau kan op zijn minst de substitutie-concurrentie tussen gas en elektriciteit weer herstellen en kan daarmee voor een minimum aan functionele concurrentie zorgen” 2). Voor Nederland zou het strikt opvolgen van deze aanbeveling wat overdreven aandoen, maar een totale horizontale integratie in Nederland moet toch ernstig worden ontraden. Voor het handhaven van althans enige concurrentieprikkels is het noodzakelijk dat een redelijk aantal enkelvoudige gas- en elektriciteitsbedrijven blijft bestaan.

Binnenkort verschijnt het rapport van de Stuurgroep Reorganisatie Energiedistributiesector (Stuurgroep-Brandsma). Naar verwachting signaleert de stuurgroep dat het aantal energiebedrijven in Nederland fors zal dalen. Er zal zich dus een – zeer wenselijke – schaalvergroting van de vele zeer kleine bedrijven voordoen. Tegelijkertijd zal de horizontale integratie duidelijk toenemen, maar in grote delen van het land zullen nog pure gasbedrijven naast pure elektriciteitsbedrijven blijven bestaan. Deze enkelvoudige bedrijven zullen met elkaar samenwerken om zoveel mogelijk te profiteren van de – zij het beperkte – bedrijfseconomische voordelen van gezamenlijk optreden. De stuurgroep-Brandsma beveelt aan deze trent ongemoeid te laten, waardoor dus nog een redelijk minimum aan concurrentie in de energiedistributie blijft bestaan. Laat ons hopen dat regering en parlement dit rapport integraal aangaan.

J.B.F. van Hasselt

2) 6. Hauptgutachten der Monopolkommission 1984/1985, Deutscher Bundestag, 10. Wahlperiode, 21 juli 1986, Drucksache 10/5860.